

Інноваційні педагогічні технології як засіб оптимізації освітнього процесу

Висвітлено основні аспекти організації роботи в навчальному закладі на основі інноваційних педагогічних технологій; наголошується на необхідності створення оптимальних умов для впровадження цілісного системного підходу до роботи з молоддю, визначаються основні завдання та пріоритетні напрямки; розкрито інноваційні форми роботи на заняттях. Доведено, що це змістовна техніка реалізації освітнього процесу, системна сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, які використовуються для досягнення педагогічних цілей. Наголошується, що педтехнології передбачають структурування, впорядкування, ущільнення інформації, яку належить засвоїти; чітку, послідовну педагогічну розробку цілей навчання та виховання; комплексне застосування дидактичних, технічних і комп'ютерних засобів навчання та контролю.

Ключові слова: педагогічні інноваційні технології, освітній процес, цілісний системний підхід.

Одним із способів оптимізації та урізноманітнення освітнього процесу є вивчення окремих дисциплін чи окремих тем з використанням комп'ютерної техніки, інноваційних технологій та новітньої інформації. У системі вищої освіти у зв'язку з цим виникає нагальна потреба здійснення інноваційних підходів під час вивчення багатьох навчальних дисциплін. Вітчизняна наука і реальна практика інтенсивно досліджують проблему технологізації освітнього процесу. Цій проблемі присвятили свої роботи вчені: В. І. Бондар, В. П. Гузеєв, О. М. Пехота, О. Я. Савченко, А. В. Фурман та інші. Педагогічна інновація – це зміни в освітньому процесі, спрямовані на підвищення ефективності навчання і виховання. Одним із важливих завдань, що стоять перед сучасними навчальними закладами, – мобілізувати знання й уміння вихованців, спрямувати зусилля на злиття освітніх і виховних завдань, зосередити увагу на технологіях, здатних сформувати патріота-громадянина. Ефективним засобом досягнення цієї мети є інноваційні технології навчання. Педагогічна технологія – частина педагогічної науки, що вивчає й розробляє зміст і методи навчання, досліджує нові педагогічні процеси, спрямовані на досягнення освітніх цілей (Я. А. Коменський, А. С. Макаренко, Дж. Керолл, Д. Брунер, І. Джеймс, Д. Дьюї, П. Гальперін, Ю. Бабанський та ін.). Разом з тим це змістовна техніка реалізації освітнього процесу, системна сукупність і порядок функціонування всіх методологічних, інструментальних та особистісних засобів, які використовуються для досягнення педагогічних цілей.

Спробуймо розкрити особливості і призначення інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі, їхню структуру і методику застосування.

Сучасні педагоги доводять, що педагогічні технології передбачають структурування, впорядкування, ущільнення інформації, належної до засвоєння; чітку, послідовну педагогічну розробку цілей навчання та виховання; комплексне застосування дидактичних, технічних і комп'ютерних засобів навчання та контролю [2; 3].

Протягом тривалого часу в методиці панували *технології традиційного навчання* – авторитарна педагогіка вимог, коли відсутні умови для вияву індивідуальних здібностей, творчих проявів особистості, а навчання слабко пов'язане із внутрішнім життям вихованця, його різноманітними запитамі і потребами. Процес навчання виявлявся в орієнтації на середній рівень умінь і навичок, регламентації діяльності, примусовості навчання, централізації контролю. Методи засвоєння знань ґрунтуються на вербальному викладі, навчанні за зразком, повідомленні готових знань, механічній пам'яті, репродуктивному відтворенні. Традиційними методами навчання у вищій школі були лекція й бесіда. Концептуальними принципами – загальнодидактичні принципи навчання, класно-урочна й аудиторна система занять.

Чинна система вищої освіти являє собою діалог традиційних і новітніх педагогічних технологій. В останні десятиліття ХХ століття з'явилися *технології проблемного навчання* – така організація процесу навчання, в основі якої лежить створення викладачем самостійної пошукової діяльності вихованців у вирішенні освітніх проблем. У процесі навчання формуються нові знання, уміння, навички та розвиваються здібності, активність, зацікавленість, ерудиція, творче мислення та інші особисто значущі якості [4]. Проблемне навчання являє собою систему пов'язаних між собою проблемних ситуацій, у процесі яких за допомогою і під керівництвом викладача опановується зміст предмета та способи його засвоєння і розвиваються якості, необхідні для творчого ставлення до освіти та життя. Доцільними методами навчання є проблемний виклад, евристичний (частково-пошуковий), пошуковий, дослідницький. Основою навчання стає постановка проблемних запитань і створення проблемних ситуацій, що виникають внаслідок взаємодії студентів з об'єктом пізнання і допомагають виявити пізнавальну суперечність (неможливість вирішити суперечність за допомогою знань і способів діяльності, якими володіють студенти). Поставлена перед вихованцями проблема повинна містити в собі пізнавальне утруднення; бути пов'язаною з емоціями суб'єкта (новизна, здивування, незадоволеність), передбачати можливість висування гіпотези, відбивати специфіку навчальної дисципліни. Проблемне запитання водночас має відповідати освітнім проблемам, бути цікавим для студента, відповідати його інтересам і науковій логіці.

У сучасній педагогіці розроблено способи створення проблемних ситуацій: зіткнення з явищами і фактами, що вимагають теоретичного пояснення; спонукання до аналізу зовнішніх суперечливих фактів, явищ, висловлювань; вибору з них правильних і обґрунтування вибору; спонукання до самостійного порівняння, зіставлення явищ, фактів, дій; висування гіпотез, формулювання висновків та їхньої перевірки тощо. Відомі також методи та засоби реалізації: «мозковий штурм», фронтальна бесіда, асоціативний ряд, спостереження, дослід, пошук фактів, аналіз даних, робота з різними джерелами інформації, побудова структурно-логічних схем, вивчення графіків і таблиць, питання-відповідь, висновок-узагальнення[3, 27–29]. Заняття у технології проблемного навчання має таку структуру: організаційний момент, актуалізація опорних знань, постановка проблеми і висловлення первинних гіпотез, визначення теми й мети, робота над гіпотезами, обговорення гіпотез, загальний висновок, підсумок, домашнє завдання [3, 27–29]. Така форма занять довела свою ефективність під час лекційних і практичних занять з мови, літератури, інших навчальних дисциплін на філологічному факультеті. Студенти ставлять і вирішують проблеми при дослідженні родинної конфліктології за повістю І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», соціальної проблематики роману Панаса Мирного та І. Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» тощо.

Дедалі більше прихильників здобувають *ігрові технології навчання* – спеціально створені ситуації, спрямовані на відтворення та засвоєння суспільного досвіду, в якому вдосконалюються навички самоуправління поведінкою; такі, що моделюють реальність, з яких учням пропонується знайти вихід. Ці ситуації реалізуються в трьох основних етапах: підготовчий, безпосередньо ігровий, узагальнюючий та підсумковий. Основними компонентами гри є: ігрова задумка, правила, дидактичні завдання, ігрові дії, обладнання, результат гри. У процесі гри виробляються навички зосередження, самостійного мислення, розвивається увага, дисципліна. Введення ігор чи ігрових моментів робить заняття цікавішим, створює бадьорий настрій, полегшує подолання труднощів. Таким чином, розвиток пізнавального інтересу вихованців, ґрунтованого на фундаментальних роботах відомих дидактів, зокрема Г. І. Щукіної, П. Г. Москаленка, І. М. Дичківського, в сучасних умовах успішно доповнюється інноваційними технологіями, що дозволяють більш ефективно вирішувати поставлені завдання [2]. Дослідники цієї технології навчання класифікують їх за *сферою діяльності*: трудові, соціальні, психологічні, інтелектуальні, фізичні; за *характером педагогічного процесу*: пізнавальні, виховні, розвивальні; репродуктивні, продуктивні, творчі; навчальні, тренінгові, контролюючі, узагальнюючі; комунікативні, діагностичні, профорієнтаційні, психотехнічні; за *ігровою методикою*: рольові, ділові, предметні, сюжетні, імітаційні, драматизаційні; за *ігровим середовищем*: вуличні, кімнатні, настільні, комп'ютерні, телеві-

зійні, ТЗН, технічні, пересувні. Визначаються такі моделі навчальної гри: імітаційні, операційні, рольові, сюжетні, ігри-змагання [3, 32]. Такими можуть бути й аудиторні та позааудиторні заняття. Наприклад, у курсі методики викладання мови й літератури успішно впродовж кількох десятиліть проводиться рольова гра «Урок», у якій беруть участь «учитель», «учні», «методист», ролі яких виконують студенти. Проведені уроки обговорюються, оцінюються, що, безумовно, є ефективною підготовкою до майбутньої професії. Результативність таких занять значно зростає, як свідчать поточний і підсумковий контроль. Проводяться також заняття – прес-конференції, лінгвістичні ігри, конкурси тощо.

Технології інтерактивного навчання – спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, що має конкретну, передбачувану мету створення комфортних умов навчання, за яких кожен відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність [3, 73]. Цілі й завдання інтерактивного навчання: розширення пізнавальних можливостей особистості, зокрема в здобуванні, аналізі й застосуванні інформації з різних джерел; можливість перенесення отриманих умінь, навичок та способів діяльності на різні предмети та позааудиторне життя, формування глибокої внутрішньої мотивації. Інтерактивний – тобто здатний до взаємодії, комунікації, діалогу. Правила організації включають: залучення до роботи всіх студентів; заохочення до активної участі в роботі; самостійна розробка і виконання правил роботи в малих групах; рівноправність викладача і студента. Класифікуються ці технології за *метою та формою організації навчальної діяльності* – технології кооперативного навчання; технології ситуативного навчання; технології опрацювання дискусійних питань; за *розподілом інтерактивних методів* – превентивні інтеракції (тренінг, консультації тощо); імітаційні інтеракції (інсценування, ділові ігри, диспут, «мозковий штурм», «мікрофон» тощо); неімітаційні інтеракції (проблемна лекція, конференція, практикум, презентація, пошук альтернативних варіантів тощо) [3, 73]. Структура заняття містить такі складові: мотивація, оголошення теми та очікуваних навчальних результатів, надання необхідної інформації, інтерактивна вправа (в групах), презентація і рефлексія результатів, підсумки. Їх доцільно проводити на практичних заняттях з усіх дисциплін в аудиторії і поза нею.

Серед сучасних інноваційних педтехнологій помітне місце посідають *технології проектного навчання* – одного з варіантів продуктивного навчання, метою якого є реальне використання, розвиток та збагачення власного досвіду студентів та їхнього уявлення про світ. Воно орієнтоване не на збагачення суми знань, а на самостійну діяльність молоді: індивідуальну, групову чи колективну. Стрижневим компонентом є проект – сукупність певних ідей, текстів та документів, для створення реального об'єкта, предмета і різного роду теоретичного чи практичного продукту. Метою освітнього процесу у проектному навчанні є не лише передати суму знань,

але й навчити здобувати знання самостійно, застосовувати їх для вирішення нових пізнавальних і практичних завдань; сприяти формуванню комунікативних навичок; прищепити уміння користуватися дослідницькими прийомами: збирання інформації, аналіз з різних поглядів, висування гіпотез, уміння робити висновки [3].

Існує кілька типів освітніх проектів: *творчі проекти* (рукописний журнал, колективний колаж, відеофільм, творчий вечір, свято тощо; форми їхньої репрезентації: сценарій фільму, програма вечора чи свята, макет журналу, альбому, газети). Такі проекти особливо значущі на заняттях з літератури, мови, в позааудиторній практиці. *Ігрові проекти* (обрання ролей літературних персонажів, реальних людей, імітація соціальних і ділових відносин, вигаданих ситуацій) доцільно застосовувати у процесі вивчення літературних творів, семінарських та практичних занять з усіх дисциплін ЗВО. *Інформаційні проекти* (мета, актуальність, методи отримання інформації: ЗМІ, літературні джерела, електронні та інші бази даних, інтерв'ю, анкетування тощо) та обробки інформації (аналіз, узагальнення, зіставлення, аргументовані висновки) і результат (стаття, реферат, доповідь, відеофільм), презентація (публікація, телеконференція, розміщення в електронній мережі) особливо доречні в журналістській практиці як в аудиторії, так і поза нею. *Практико-орієнтовані проекти* спрямовані на соціальні інтереси (програма, рекомендації, проект закону, документ, словник: складання сценарію, координаційна робота, поетапні обговорення, презентація, впровадження у практику). *Дослідницькі проекти* (мета, логіка дослідження, відповідна структура, аргументація актуальності, визначення предмета і об'єкта дослідження, методології, методів і завдань, висування гіпотези, постановка проблеми і шляхи її вирішення) [3, 79–80]. Їх доцільно практикувати у викладацькій діяльності і в науково-дослідній роботі студентів.

Алгоритм роботи над проектом передбачає організацію проекту; планування діяльності в проекті; дослідження теми проекту; результати, їхню презентацію. Наприклад, проектуючи вивчення курсу «Лексикологія», визначаємо теми занять, добираємо принципи і методи викладу, форми роботи з матеріалом, вправи і завдання до кожної теми і заняття, види навчальної діяльності студентів та її результати. Студенти готували також цікаві презентації за темами «Дієслово», «Односкладні речення», «Життєвий подвиг Тараса Шевченка», «Українське козацтво» тощо. Студентам було запропоновано самостійно побудувати навчальний проект на тему «Харків літературний. Будинок «Слово» чи «Розстріляне відродження». Практика підтвердила ефективність такого методу. Науково-дослідна діяльність студентів, що включає написання рефератів, курсових, дипломних та інших робіт, підготовку наукових доповідей, статей, тез є важливою складовою освітнього процесу у закладі вищої освіти. Поява всесвітньої мережі Інтернет, інших мережних засобів зв'язку сприяє впровадженню

проблемно-дослідницьких комп'ютерних методів навчання у процес професійної підготовки майбутнього фахівця.

Діяльнішим способом навчання, під час якого враховуються та використовуються природні закономірності індивідуального розвитку особистості, що зумовлюють розвиток знань, умінь, навичок і способів розумових дій, самокерованих механізмів особистості, емоційно-ціннісної та діяльнісно-практичної сфер, є *технології розвивального навчання*. Вони базуються на поєднанні раціонального й емоціонального, колективного й індивідуального, інформаційного і проблемного, пояснювального і пошукового [2; 3]. Їхня педагогічна цінність полягає у тому, що вони спрямовані на збагачення уяви, мислення, пам'яті, мовлення, самовдосконалення, саморозвитку, самопізнання. Саме вони здатні забезпечити високий загальний розвиток особистості, створення основи для всебічного гармонійного розвитку (гармонізація змісту), формування теоретичної свідомості і мислення, способів розумових дій, логіки наукового пізнання (Л. Занков, В. Давидов, Д. Ельконін).

Основні параметри освітнього процесу: мета (ціль) навчання, спосіб навчання, способи спілкування і навчання («авторитарна демократія» – демократичний стиль спілкування – співпраця – методичне співавторство), модель взаємодії («викладач – студент», «студент – студент», «студент – викладач»), форми навчання (фронтальні, індивідуальні, групові, командні). Така форма освітньої діяльності передбачає розвиток емоційної сфери, мотивацію навчання; інтелектуальний розвиток, вольовий розвиток, форми виховання, методико-дидактичний аспект виховання (проблемні питання, діалог, право на помилку, варіантність відповідей), самовиховання, самоаналіз, самоконтроль.

Орієнтовний проект заняття-майстерні в технології розвивального навчання пропонують Л. В. Занков, Д. Б. Ельконін та В. В. Давидов: індукція (наведення індуктора – слова, фрази, образу, предмета, малюнка, тексту), самоконструкція (створення гіпотез, проблеми, проекту), соціалізація (обговорення створеного індивідуально), афішування (вивішування малюнків, схем, проектів), розрив (усвідомлення помилок, пошук відповідей), рефлексія (висловлення почуттів, відгуків від «майстерні» [3, 49]. Ця технологія навчання ефективна як у закладах загальної середньої, так і вищої освіти. Зміст інформаційно-розвивальних технологій включає лекційні, семінарські, практичні заняття, самостійне вивчення літератури тощо. Використання системи мультимедійних засобів, що враховують специфіку навчальної дисципліни, індивідуальну, авторську манеру лектора, рівень підготовки студентської аудиторії, сприятимуть підвищенню ефективності лекційних занять.

Технології розвитку критичного мислення, що довели свою ефективність у середній ланці освіти, цілком здатні оптимізувати освітній процес і на вищому рівні. Вони забезпечують здатність людини чітко виділити

проблему, яку необхідно вирішити; мислити мобільно, обирати єдино правильне вирішення проблеми; логічно побудувати свої думки; самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію; навести переконливу аргументацію; висловити оцінневі судження, бути відкритим до сприйняття думок інших та одночасно – принциповим у відстоюванні своєї позиції. Отже, характерними ознаками технології розвитку критичного мислення є постановка проблеми, самостійність прийняття рішення, чітка аргументованість, соціальність, компетентність, здатність критично сприймати думки інших і свої власні, небайдужість у сприйнятті подій, незалежність думок, допитливість, здатність до діалогу й дискусії [3, 57–58]. Цілі та завдання полягають у формуванні пізнавального інтересу та розумінні мети вивчення теми (питання, проблеми); розвитку внутрішньої мотивації та цілеспрямованого навчання; підтримці пізнавальної активності студентів; спонуканні їх до порівняння отриманої інформації з особистим досвідом. І на цьому ґрунті – формування аналітичного судження; розвиток критичного способу мислення.

Методичними прийомами, що забезпечать ефективність освітнього процесу, є ключові терміни, розбивка на кластери (ідеї-супутники), парна (групова) мозкова атака, взаємонавчання та взаємоопитування, подвійні щоденники (ліворуч – інформація, праворуч – коментарі), маркування тексту (позначки на полях відомого, цікавого, незрозумілого, суперечливого), маркувальні таблиці, дискусія.

Існує два основні підходи у розвитку критичного мислення: через запровадження в освітньому процесі окремого курсу «Критичне мислення» або ж через відповідну організацію педагогічного процесу – будь-якого з навчальних предметів (зазвичай – традиційних навчальних дисциплін). Структура заняття за цією технологією: розминка, обґрунтування навчання, мотивація; актуалізація опорних знань, усвідомлення змісту інформації, рефлексія (аналіз результатів, оцінка та самооцінка). Нині довели свою ефективність також технологія особистісно-орієнтованого навчання, технологія колективного виховання тощо.

Технології програмованого навчання – це технології самостійного індивідуального навчання за наперед розробленою навчальною програмою з допомогою спеціальних засобів (програмованого підручника, особливих навчальних програм, персонального комп'ютера тощо), що забезпечує кожному можливість здійснення навчання згідно з його індивідуальними здібностями (рівень, темп навчання тощо) [3, 66]. В основі – покрокова навчальна процедура: технологічний прийом, коли навчальний матеріал складається з окремих самостійних взаємопов'язаних, оптимальних за величиною порцій інформації та навчальних завдань. Послідовність покрокових навчальних процедур створює навчальну програму – основу технології програмованого навчання, яке існує у двох формах: безмашинне (програ-

мований підручник, варіантні завдання у збірниках, зошити з друкованою основою) і машинне (навчальні та контролюючі машини, ТЗН). Основою навчальних програм є принципи програмування – лінійний (поступовий), розгалужений (диференційований) і змішаний (Н. Краудер, Б. Скіннер, П. Гальперін, А. Матюшкін). Практика свідчить, що ці технології є ефективними на заняттях із точних, природничих і гуманітарних наук.

Характерні риси цієї технології: розподіл навчального матеріалу на окремі невеликі частини (кроки); система приписів із послідовного виконання певних дій, спрямованих на засвоєння кожної частини; перевірка засвоєння кожної частини; отримання нової порції матеріалу і наступний крок навчання; фіксація результатів виконання контрольних завдань; реалізація внутрішнього (доступність студенту) і зовнішнього (доступність педагогові) зворотного зв'язку [3, 66].

Технології модульного навчання, розроблені А. Фурманом, П. Третьяковим, М. Лазарєвим, А. Алексюком, О. Огнев'юком та ін., – альтернативний напрям навчання, що базується на позиціях інноваційно-творчого (дійового, активного, гнучкого) погляду на педагогічний процес на противагу традиційному (інформаційно-авторському) навчанню [3, 83]. Основний структурний елемент освітнього процесу – модуль – самостійний, функціонально-орієнтований етап розвитку навчання (окрема тема чи розділ), що має власне програмно-цільове та методичне забезпечення і передбачає: цільовий план дій; банк інформації; методичний посібник із досягнення дидактичних цілей. У педагогіці класифікуються таким чином: міні-модуль, пошуковий, установчо-мотиваційний, оцінно-смысловий, адаптивно-перетворювальний, системно-узагальнюючий, контрольньо-рефлексивний, духовно-естетичний. Програмно-методичне забезпечення модульного навчання нині включає: наукові проекти навчальних модулів, графіки-схеми навчальних курсів, сценарії модульних занять, міні-підручники та посібники, індивідуальні освітні програми самореалізації особистості. Такі види робіт успішно проводяться на практичних, семінарських та лабораторних заняттях з усіх дисциплін.

Досвід викладання філологічних дисциплін у вищій школі довів переваги модульно-розвивального навчання, які полягають у системності, логічності та комплексності підходу, диференційованості, посиленні мотивації, консультативно-координаційній ролі педагога, гнучкості та варіативності, гарантованості запланованих результатів тощо [3, 84]. Етапи освітнього процесу передбачають: мету і завдання, зміст навчання, форму навчання (міні-модулі), методи і технології навчання, результати навчання.

Отже, впровадження інноваційних технологій в освітній процес у закладі вищої освіти допомагає ефективно опанувати навчальний матеріал і сформувати позитивну мотивацію навчання. Запровадження електронних словників, бібліотек електронних наочних посібників, словників, довідни-

ків, комп'ютерних презентацій, тестових програм, підручників і посібників; програм-підручників, програм-тренажерів, енциклопедій, відеоуроків, тематичних комп'ютерних ігор із метою інтенсифікації професійної підготовки студентів у закладах вищої освіти сприяє створенню професійно орієнтованого інформаційного середовища, розвитку основ педагогічної майстерності майбутніх фахівців [2, 35].

Література

1. Буга Н. Ю. Становлення наукової та інноваційної діяльності у вищих навчальних закладах / Н. Ю. Буга // Економіст. – 2006. – № 9. – С. 60–64.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – Київ : Академвидав, 2004. – 352 с.
3. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Н. П. Наволокова. – Харків : Основа – 2009. – 176 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – № 26. – С. 2–4.
5. Остапчук О. Методологія інноваційних процесів – крок до розуміння сутності / О. Остапчук // Рідна школа. – 2004. – Листопад. – С. 3–6.